מועדים לשיחה; קריאות חדשות בחגי ישראל — קריעת ים סוף; על קריאת התורה בשביעי של פסח

יש דבר אחד המצחיק את אלוהים: בני אדם החושבים עצמם לאֵלים. בדרך כלל איננו שמים לב לצחוק האלוהי הזה, מפני שאיננו מחפשים אותו ואיננו מצפים לו. התורה משתמשת בהומור בעדינות רבה, וכוונתה בו רצינית עד מאוד. אלוהים לועג לאלה המלעיגים עליו. לא מפני שהוא קנאי לכבודו. להפך; כמאמר רבי יוחנן בתלמוד, גדולתו של ה' היא ענוותנותו.80מגילה לא ע"א.

אלוהים צוחק על אלה השמים עצמם מעל אחרים, על בעלי היומרות האלוהיות למחצה ושלא למחצה, מפני שהוא חס על קורבנותיהם. הוא משתמש בהומור במידה; ליתר דיוק: מידה כנגד מידה. את המתגבהים הוא משפיל. את המושפלים הוא מרומם. את הנפוחים מרצינות עצמית הוא שם לצחוק. את אלה שהכול צוחקים להם הוא מאמץ אל חיקו. מי שאינו מבין זאת מחמיץ ממד מהותי של קריעת ים סוף. הוא רואה אותה רק כנס – הים נקרע, המים היו ליבשה, סדרי הטבע נפרעו – ואכן זהו נס, אך היבט זה משני בחשיבותו. לב העניין רציני מכך. עניינו הוא הרצון לעוצמה, האתיקה של הלוחמנות והאמונה בחיל ובכוח. המסר של סיפר זה עמוק, מדויק, מקיף, ורלוונטי מאוד גם לזמננו.

הדרך הטובה ביותר להבין את גישתה של התורה ליומרות השווא של בני האדם היא להתבונן בדוגמאות. המקרה המתבקש הוא זה של בלעם. בלעם הוא ארכיטיפ השאמאן, עושה הנפלאות המשתמש בדת בדרך שהתורה רואה כחילולה: כאמצעי לגיוס כוחות על־טבעיים לצרכים אנושיים. כמאמר בלק מלך מואב אליו:

וְעַתָּה לְכָה נָּא אָרָה לִי אֶת הָעָם הַזֶּה, כִּי עָצוּם הוּא מִמֶּנִּי. אוּלַי אוּכַל נַכֶּה בּוֹ וַאֲגָרְשֶׁנּוּ מִן הָאָרֶץ. כִּי יָדַעְתִּי: אֵת אֲשֶׁר תְּבָרֵךְ מְבֹרָךְ , וַאֲשֶׁר תָּאֹר יוּאָר (במדבר כב, ו).

בלעם הולך לפי הספר. הוא אינו יכול, הוא אומר, לפעול נגד רצון ה'. הוא חייב לברר תחילה אם המשימה מקובלת עליו. אך הדבר מתגלה כהצגה בלבד. מפני שכאשר הוא שואל את ה', ה' אומר לו לא. אבל כאשר מנסה בלק לשכנעו בשנית, ושליחיו מבטיחים לו עוד כבוד ועוד שכר, הוא שואל בה' שוב, ובזאת הוא מראה שבעיניו ה' כאדם הוא להינחם על דעתו. ה' כועס, אף כי הכתוב עדיין אינו מספר לנו על כך. הכעס מתבטא בינתיים בכך שהוא נותן לבלעם רשות לצאת לדרך. היות שבלעם הראה שאת התשובה "לא" הוא איננו מסוגל לקבל, ה' אמר לו "כן". על כך אמרו חז"ל, "בדרך שאדם רוצה לילך, בה מוליכין אותו".81מכות י ע"ב. השכם בבוקר המחרת יצא בלעם לדרך, ואז התרחשה הסצנה המפורסמת עם האתון.

בדיחה מתגלגלת על חשבונו של בלעם. אתונו רואה מלאך שהוא, הרואה אל העתיד ואל העבר, אל המתים ואל החיים, אינו מסוגל לראות. האתון מדברת, ומוכיחה את אשר אמר ה' למשה בסנה הבוער: "מִי שָׂם פֶּה לָאָדָם? אוֹ מִי יָשׂוּם אִלֵּם אוֹ חֵרֵשׁ אוֹ פִּקֵּחַ אוֹ עִוֵּר? הֲלֹא אָנֹכִי ה'" (שמות ד, יא). בלעם התייהר לחשוב שהוא אדון על דבר ה', שהוא יכול להחליט מי יבורך ומי יואר, יקולל. ה' מראה לו שאפילו אתון יכולה לראות מה שהוא אינו רואה ולדבר אם ה' מחליט שכך יהיה. בלעם אינו יכול לראות מלאך וחרב שלופה בידו אפילו כאשר הוא עומד היישר לפניו, ובמקום לקלל את בני ישראל הוא מוצא את עצמו מפסיד בוויכוח מוסרי עם אתון מדברת.

הסאטירה גולשת לפארסה כאשר האיש שבלק הציע לו הון עתק כדי לקלל את בני ישראל מוצא את עצמו מרעיף עליהם ברכות מן היפות בתורה כולה. זה קורה מפני שבלק ובלעם מאמינים שברכות וקללות נתונות למכירה ושאפשר לנצל כוחות אלוהיים למטרות אנושיות.

גם בסיפור מגדל בבל אלוהים שם לצחוק את בעלי היומרות המרקיעות. תושבי בקעת שנער יוזמים בניית "עִיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַּשָּׁמַיִם" (בראשית יא, ד). זה אחד מאותם סיפורי מקרא שהריאליה שלהם מוכרת לנו מן הארכיאולוגיה. יותר משלושים זיקוראתים, מגדלי אבן מדורגים ומעגליים, נחשפו במסופוטמיה. המפורסם בהם, ואחד הגדולים ביותר, הוא זה שנמצא בבירה בבל ואשר התנשא מבסיסו המעגלי לגובה של כמאה מטרים ובקצהו העליון נמצא מקדש.

בתחילת האלף השני לפני הספירה, השליט השומרי של לַגַש, גוּדֵאָה, אמר על מקדש אנינו כי "הוא עלה עד לשמיים". לימים אמר אסרחדון על מקדש אשור כי "ראשו בשמיים". באותה לשון תואר גם מקדש מרדוך בבל. ליומרתם של בוני המגדל יש אפוא זכר בתעודות הארכיאולוגיות. המגדלים בציוויליזציה הראשונה בעולם, המקום שאברהם ומשפחתו עזבו, היו הרים קדושים מעשה ידי אדם שנועדו לאפשר לבני אדם, ומלכים בפרט, לטפס לשמיים ולפגוש את האלים.

התורה מתארת זאת בקיצור ובדיוק, ואז מספרת: "וַיֹּאמֶר ה'... הֲבָה נֵרְדָה" (בראשית יא, ו-ז). המגדל כה זערורי בעיני ה' שהוא צריך "לרדת" אפילו כדי לראות אותו: בדיחה שאנו יכולים לעמוד על מלואה רק בימינו, כשאנו יכולים לטוס בגובה 30 אלף רגל מעל גורדי השחקים ולהיווכח כמה קטנים למראה הם הבניינים הגבוהים בעולם אפילו בטיסה ממוצעת. בוני המגדל נסחפו לרהב הזה בידי התקדמות טכנולוגית פשוטה: השימוש בכבשנים לייצור לבנים קשיחות ועמידות יותר מאלו שיוצרו בייבוש החֵמר בשמש.

הישג זה הוביל את בני הזמן להאמין שבני האדם יכולים לבנות הרים, להגיע לשמיים ולהיות כאלים. בתגובתו משתמש הגבוה־מכל־גבוה לא בטכנולוגיה גבוהה ולא בניסים. הוא רק בולל את שפתם של הבונים. המיזם הרציני של ההאדרה העצמית האנושית הופך מיד לפארסה: מנהלי העבודה צועקים הוראות אך איש אינו מבין מה הם אומרים. וכך, לא רק שהבונים אינם משוחחים עם האלים, הם אפילו אינם יכולים לשוחח איש עם רעהו. זוהי נקודת היפוך עלילתית שנועדה להשתעשע על חשבונם של אלו הרואים עצמם ברצינות גמורה כאדוני העולם.

התוצאה היא מידה כנגד מידה. בני בבל ביקשו לבנות עיר "פֶּן נָפוּץ עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ" (פסוק ד). התוצאה הייתה שה' "הֱפִיצָם... עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ" (ט). הם אמרו "וְנַעֲשֶׂה לָּנוּ שֵׁם" (ד) – והצליחו, אך לא באופן שכיוונו לו. בבל נעשתה שם דבר לדורי דורות – שם

נרדף לאי־סדר.

הגיונם של סיפורים אלה ושכמותם נמסר לנו במזמור תהלים ב, המזמור המדבר על צחוקו של אלוהים:

לָמָּה רָגְשׁוּ גוֹיִם וּלְאֻמִּים יֶהְגּוּ רִיק? יִתְיַצְּבוּ מַלְכֵי אֶרֶץ, וְרוֹזְנִים נוֹסְדוּ יָחַד עַל ה' וְעַל מְשִׁיחוֹ: "נְנַתְּקָה אֶת מוֹסְרוֹתֵימוֹ, וְנַשְׁלִיכָה מִמֶּנּוּ עֲבֹתֵימוֹ". יוֹשֵׁב בַּשָּׁמַיִם יִשְׂחָק, אֲדֹנָי יִלְעַג לָמוֹ (תהלים ב, א-ד).

נשוב עתה לקריעת ים סוף, ונתחיל בעמימות בולטת בתיאור הנס ונסיבותיו:

וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת יָדוֹ עַל הַיָּם, וַיּוֹלֶךְ ה' אֶת הַיָּם בְּרוּחַ קָדִים עַזָּה כָּל הַלַּיְלָה; וַיָּשֶׂם אֶת הַיָּם לֶחָרָבָה, וַיִּבָּקְעוּ הַמָּיִם. וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם בַּיַּבָּשָׁה, וְהַמַּיִם לָהֶם חוֹמָה מִימִינָם וּמִשְּׂמֹאלָם (שמות יד, כא-כב).

בין שני הביטויים שהדגשנו, השני מלמד על אירוע על־טבעי: המים עמדו כחומה. ה' השעה את חוקי הטבע. בני ישראל הלכו בחרבה בין קירות מים, שעמדו מאונכים במקומם רק בכוח רצונו של ה'. תיאור זה מוליך להבנה דרמטית במיוחד של המאורע. המצרים על מרכבותיהם ראו עצמם מעצמה צבאית בלתי מנוצחת היוצאת למחוץ קבוצת עבדים נמלטים עלובים. ה' שחרר את חרצובות כוחות הטבע, ושיסה בהם את הים. הים נתפס בימי קדם כסמל לתוהו ההיולי, כַּמתגלם למשל באל האוגריתי יָם או, במיתולוגיה המצרית, אצל אַפֹּפִּ, אויבו של אל השמש רע. עתה נלחם הים להצלתם של חסרי הכוח מפני צבאו של האיש שחשב עצמו אל.

אלא שהתיאור המודגש הראשון, "וַיּוֹלֶךְ ה' אֶת הַיָּם בְּרוּחַ קָדִים עַזָּה", מציע הבנה אחרת. לא נדרשה השעיה של חוקי הטבע. רוח מזרחית עזה נשבה, בזמן הנכון ובמקום הנכון, ויצרה שפל בים. המדע העכשווי מראה שהדבר אפשרי. אם להזכיר מחקר אחד מרבים, בספטמבר 2010 הראו חוקרים מהמרכז האמריקני הלאומי לחקר האטמוספרה ומאוניברסיטת קולורדו, בהדמיית מחשב, כיצד רוח מזרחית במהירות 101 קמ"ש הנושבת במשך לילה שלם יכולה להסיג מים בנקודה מסוימת בדלתת הנילוס שנהר עתיק התמזג בה עם לגונת חוף. המים התפצלו בעיקול הנהר לשני העברים, אל הנהר מזה והלגונה מזה, וביניהם נחשף מעין גשר יבשתי: מישור בוץ המאפשר מעבר של הולכי רגל. ראש צוות החוקרים אמר עם פרסום הממצאים: "ההדמיות הולמות במידה רבה של קרבה את התיאור בספר שמות."82אפשר למצוא את דוח החוקרים במרשתת: Atmos News, “Parting the waters: Computer modeling applies physics to red sea escape route,” 21.9.2010. לתיאור נוסף מאת פרופסור למדעי החומר באוניברסיטת קיימברידג' ראו: Colin Humphreys, The Miracles of Exodus, London Continuum, 2003. זהו אחד מכמה הסברים שונים שמדענים הציעו להיתכנות טבעית של קריעת ים.

אין פירוש הדבר שלא קרה פה נס. זוהי דרך שונה להבין את מהותם של ניסים: לא מאורעות המשעים את חוקי הטבע אלא אירועים טבעיים המתרחשים בצירוף כזה של תזמון, מיקום ונסיבות, שניכר בהם כי הם אות מן המציאות שמעבר, אות שנכתבה בעצם ידו של היושב במרומים, התערבות אלוהית שאינה בלתי אפשרית מבחינה מדעית.83חז"ל הציעו אפשרות שלישית, אפשרות ביניים. על הפסוק בפרשת קריעת ים סוף "וַיָּשָׂב הַיָּם לִפְנוֹת בֹּקֶר לְאֵיתָנוֹ" (שמות יד, כז) דורש רבי יוחנן: "לאיתנו – לתְּנָאוֹ שהתנה עמו". ועל כך מוסיף רבי ירמיה בן אלעזר: "לא עם הים בלבד התנה הקדוש ברוך הוא אלא עם כל מה שנברא בששת ימי בראשית" (בראשית רבה ה, ה). כלומר, קריעת ים סוף הייתה חלק מתוכנית הבריאה. בזאת מיישרים הדרשנים את ההדורים בין העל-טבעי לטבעי: תיתכן חריגה מחוקי הטבע הרגילים, אבל גם היא כלולה בחוקי הטבע שנקבעו מלכתחילה.

מצורת ההבנה השנייה עולה דרך אחרת לראות את המאורעות שקרו על הים. העליונות הצבאית של המצרים התבססה על מרכבות סוסים. בני ההיקסוס, ששלטו במצרים במאה השש־עשרה לפני הספירה, הם שהביאו אליה את הטכנולוגיה הזאת. צבא מצרים הפך כך בלתי מנוצח. המרכבות היו סמל עוצמתו. אלא שלא בכל תוואי קרקע הן יעילות. בקרקע בוצית, כגון קרקעית ים שנחשפה בשפל, הן אפילו מקור חולשה. בני ישראל הולכי הרגל יכלו לחצות את הים, אבל המצרים שדלקו אחריהם במרכבות נאלצו, כמתואר בפרק, להסיר את אופני המרכבות ולנוע בכבדות. הם התבוססו בבוץ לבלי יכולת לנוע קדימה או לסגת. נחישותם לרדוף אחר בני ישראל היא שנהגה אותם אל מקום הסכנה. כשהרוח שככה והמים חזרו הם נלכדו שם – לא בידי צבא, אלא בידי תאוותם להתעמר בחלשים והישענותם על טכנולוגיה מתקדמת.

על פי דרך קריאה זו, חשיבותו של המאורע נעוצה לא באופיו העל־טבעי אלא בעניין מהותי יותר, עניין אירוני המהדהד לאורך כל הדורות: השמים את מבטחם בכלי המלחמה ימותו בכלי המלחמה. הסוגדים לטכנולוגיה הצבאית סופם שיהיו קורבנותיה. "כְּמוֹהֶם יִהְיוּ עֹשֵׂיהֶם" (תהלים קטו, ח), אנו אומרים על האלילים במזמורי ההלל: האדם הסוגד סופג את תכונות מושא סגידתו. אם אנחנו סוגדים לכלי המוות, אנחנו מתים. ואם באלוהי החיים מבטחנו, אנו חיים. או כלשונו של מזמור קמז:

"לֹא בִגְבוּרַת הַסּוּס יֶחְפָּץ, לֹא בְשׁוֹקֵי הָאִישׁ יִרְצֶה; רוֹצֶה ה' אֶת יְרֵאָיו, אֶת הַמְיַחֲלִים לְחַסְדּוֹ" (י-יא).

תמונתם של בני ישראל הפליטים חוצים ברגליהם את הים אל מקום מבטחים, בעוד צבא מצרים לכוד בבוץ בשל אותם כלי רכב שהקנו לו את הביטחון בניצחונו, היא תמונה בלתי נשכחת. החזקים נפלו על חרבם והחלשים יצאו לחירותם. האמת הטמונה בתמונה זו אינה צריכה הוכחה בדמות חריגה מחוקי הטבע. אמת זו היא עצמה חוק טבע: חוק של הטבע האנושי, חוק שבכל דור ודור שוכחים אותו הסוגדים לכוח. זה הכלל: הרואים עצמם על־אדם יאבדו גם את אנושיותם. הצוחקים לאלוהים יושמו לצחוק ההיסטוריה.